

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Yıllarındaki Kültür Politikası ve Başkent Ankara*

Tülin Sağlamtunç**

Kentsel doku o kentte yaşayanların kültür ve bilgi düzeyini yansıtır. Kentleri okuyabilmek için onların geçmişini bilmek gerekir. Kentteki kültür varlıklarını, çeşitli anıtlar, yapılar, kentin planlanış biçimi v.b. o kentte yaşayanların kendi kültürel geçmişlerine verdikleri değeri yansıtır. Bilgiye önem vermeyen bir toplum kültürel varlıklarını, kültür kurumlarını da koruyamayacaktır. Bazı toplumların kendi kültürlerine sahip çıkmayı başaramadıkları, dolayısıyla bağımsızlıklarını yitirme tehlikesiyle karşılaştıkları da bir gerçektir. Kurtuluş Savaşı sürecinde bunun bilincinde olan Mustafa Kemal Paşa 6.7.1921'de General Harrington'un 4.7.1921 tarihli yazısına cevap yazar: "Bizim milli isteklerimiz Ekselanslarınca bilinir. Milli topraklarımızın tam kurtuluşu ile milli sınırlarımız içinde siyasi, mali, iktisadi, askeri, hukuki ve kültürel tam bağımsızlığın ilkesi kabul edildiği takdirde görüşmeye başlamaya hazır olacağımızı bildiririm." demiştir (Kocatürk, 1999: 256). Kurulacak "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür". 10.Yıl Nutku'nda ise "milli kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyine çıkartacağız" demektedir.

15.7.1921'de Maarif Kongresi'ni açış konuşmasında ise "kültür" kavramının onun için anlamını açıklamıştır: "...Milli bir terbiye programından bahsederken, eski devrin bütün hurafelerinden sıyrılmış, doğudan ve batıdan gelen yabancı tesirlerden uzak ve milli karakterimizle orantılı bir kültür kastediyorum. Milli dehamızın gelişmesi ancak böyle bir kültür ile mümkündür. Yabancı kültür, eski usullerin yıkıcı tesirlerini artırır. Yaratacağımız kültür, milli kültür zeminiyle; o zemin ise milletin karakterleriyle orantılı olmalıdır" (ATABE c. 11.: 236). Artık Cumhuriyet'in kültür politikasının temelleri atılmıştır. Eğitimciler bilgiyi topluma ileteceklerdir. Zaten toplumu yükseltecek kültür politikalarının temelini bilgi politikası oluşturur. Bilgi ve kültür politikalarının başarı düzeyi ise bir toplumda kütüphane kurumunun gelişimiyle, yani kütüphaneye verilen değerle doğru orantılıdır. Bu bağlamda, kentsel doku ve bilgi kavramlarının kütüphane ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Kent dokusunun toplumsal bilinci, toplumsal kimliği yansıtmasını, yeni doğan bir ulus devletinin simgesi olan Başkent Ankara'da görebiliyoruz.

* 28 Mart - 03 Nisan 2005 tarihleri arasında Milli Kütüphane'de gerçekleştirilen 41. Kütüphane Haftası'nda Kentsel Doku ve Bilgi başlıklı oturumda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Emekli Öğretim Üyesi.

Ankara'nın kimliği, Ankara'nın tarihinden ve tüm kültür varlıklarından oluşur. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan yapılar, anıtlar, konutlar v.b. ise o dönemin tarzını yansıtır.

Milli Mücadeleyi destekleyen, İstanbul Hükümeti'nin gönderdiği valiyi istemeyip Mustafa Kemal'e şikayet eden Ankara (Cebesoy, 2000: 282; Uluğ, 1973: 39), Mustafa Kemal'i ve Heyet-i Temsiliye'yi olağanüstü bir sevgi ve coşkuyla 27.12.1919 günü karşılamıştır. Ankara'nın "hakikaten milli bir merkez haline gelmiş" olduğu anlaşılmış (Cebesoy, 2000: 301-303) aynı gün Heyet-i Temsiliye merkezinin Ankara olmasına karar verilmiştir (ATABE c.5.: 384). Ankara o sırada İngiliz ve Fransız işgali altındaydı. 20. Kolordu komutanı General Ali Fuat Cebesoy, aydın müftü Mehmet Rifat Börekçi, vali vekili Yahya Galip ve Ankara eşrafı Atatürk'ü ve arkadaşlarını maddi açıdan da desteklediler. Mustafa Kemal 31.3.1920'de Ankara mebusu seçildi (Sakallı, 1988: 93), 2.10.1922'de ise kendisine "Ankara Hemşeriliği" mazbatasını, Ankara Belediyesi tarafından takdim edildi (ATABE c.13.: 381; Kocatürk, 1999: 304-305).

Bütün bu olgular Ankara'nın 13.10.1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkenti olmasına giden yolu açmıştır (Atatürk, 2003: 538-539). İstanbul'dan gelen gazetecilerle İzmit Kasrı'nda 16-17.1.1923 tarihinde yaptığı görüşmede (ATABE c.14.: 276), yani Ankara Başkan olmadan 9 ay önce Merkez'in Ankara olmasını düşündüğünü ve Ankara'nın "imarî" ile ilgili fikirlerini, projelerini öğreniyoruz. Ayrıca, 1.3.1924'te TBMM II. Dönem 1. Toplantı yılını açış konuşmasında (ATABE c.16.: 215) "Cumhuriyet'in merkezi olan Ankara'nın süratle imarî gereklidir" demekte, ayrıntılı bilgi vermektedir.

Ankara'da fazla sayıda yapı bulunmaması, düşünülenin aksine, toplumsal bilinci oluşturacak Cumhuriyet yapılarının yeniden yapılanmasına olanak vermiştir. Boş alanlar yaratıcılığa açıktır.

Kuvay-ı Milliye'nin karargâhı, Kurtuluş Savaşı'nın Merkezi Cumhuriyet Devri'nin Başkenti Ankara'nın, kültürel kalkınmanın da merkezi olması, toplumsal bilincin oluşması, Cumhuriyet'e aidiyet bakımından yaşamsal değer taşıyordu. Cumhuriyet ideolojisini somut biçimde kamusal alana damgalayacak yapılar yaratılmaya başlandı. Kültürel dönüşüm kentin mekansal yapılanmasını etkilemeye başladı. Osmanlı kasabası modern Başkent'e dönüştürülüyordu. İdeolojinin simgelerini oluşturacak mekanlar vasıtasıyla genç Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal belleği oluşturulacaktı: "Toplumsal bellek, bireyin içinde bulunduğu grubun geçmişine ve değerler sistemine göndermeyle, her üyenin belleğinin benzer biçimde yapılanarak, toplumsal bir kimlik kazandığı" (Yalım, 2002: 161). Gelecek kuşaklar kültürel mirasa bu simgeler vasıtasıyla sahip çıkacaklardır. Toplumsal kimliğin temeli toplumsal bilinçtir. Toplumsal bilinç de ulusal kimliğin kazanılmasını sağlayacaktır.

Ankara'da toplumsal belleğin Ulus Meydanı (eski Hakimiyet-i Milliye

Meydanı) üzerinde kurgulandığı (Yahm, 2002: 157) görülmektedir. I. Meclis (eski İttihat ve Terakki Kulübü) Cumhuriyet'in ilanı edildiği mekândır, Zafer Anıtı (günümüzde maalesef kısaca 'heykel' denen anıta maddi destek Ankara tarafından verilmiştir), Ankara Palas, II. Meclis, Türkiye İş Bankası v.b. yapılar o dönem ve sonrasında bazı eserleridir. Ulusal Mimarlık en güzel örneklerini vermiştir.

İstanbul'dan ve Anadolu'nun çeşitli kentlerinden Ankara'ya doğru başlayan göç dalgası beraberinde aydın kesimi de sürüklemiştir. Artık kültür kurumları gereksinim haline gelmiştir. Milli Mücadele döneminde, düşmanla en yoğun çatışmalarının yaşandığı süreçte bile bilginin, kültürün dolayısıyla kütüphane kurumunun ve toplumdaki işlevinin ne denli önemle üzerinde durulduğunu görüyoruz: 30.6.1921 günlü Hakimiyet-i Milliye gazetesinde "Okur-yazar, ilme teşne gençleri, tettebbu çağında bulunanları çoğalan bu şehre umumi kütüphane elzemdir. Ankara'da bir milli kütüphanemiz olmalıdır" denmektedir. Kurulması düşünülen kütüphaneye uygun bir bina arandığını öğreniyoruz: "Umumi Kütüphane" başlığı altında 8.7.1921 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de "eski Selçuklu eserlerinden Kızılbey Camii'nin tamir edilerek umumi kütüphane yapılmasına karar verildiği" bildirilmektedir. Ancak bu karar gerçekleşmemiştir. Daha sonra 1927/28'de Ulus'ta Roma Hamamı'nın bulunduğu yere kütüphane binası kurulması düşünülmüş ise de bundan vazgeçilmiştir (Akok, 1969: 1).

Daha önce 26.7.1922 günlü Hakimiyet-i Milliye gazetesinden nihayet bir kütüphane kurulduğunu öğreniyoruz: "Maarif'in Umumi Kütüphanesi:...Maarif Vekâleti dünden itibaren umumi bir kütüphane açmış bulunuyor". Kütüphane Maarif Vekâleti'nde (Ankara Darülmualimin ' Erkek Öğretmen Okulu') açılmıştır. Bu Bina ilk yıllarda hem Vekâlet hem de milletvekillerinin kalacakları yer olarak kullanılmış, Ulus'ta bulunan bir binadır (Sağlamtuñç, 1994: 206-207).

23.4.1920 yılında açılan I. Meclis'te de kütüphane oluşturulmaya başlandığını Atatürk'ün 9.1.1922'de yazdığı bir mektuptan öğreniyoruz: Buhara Şûra Hükümeti tarafından gönderilen Kur'an-ı Kerim'in Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde milletin istifadesine sunulacağı ifade edilmektedir (ATABE c.12.: 215).

Kütüphaneler kentin en merkezi bölgesinde yer almaktadırlar. Kent dokusunda bilgiye, kültüre verilen önemin dikkat çekmesi istenmiştir. Bütçeye "kütüphanelerin tesisatı ve matbaa için 200,360 liralık ödeneğin 1922 yılı özel gelirlerinden ayrılması" olgusu, "Şeriye Vekâleti'ndeki bilimsel incelemeler için bir kütüphane tesis edilip, İstanbul'dan, Avrupa'dan Mısırdan kitaplar getirilmiş olması" (ATABE c.15: 163,175), "bütün vilayet ve livalardaki maarif kütüphanelerine ve şehit çocuklarına kitap dağıtılmış olması (ATABE c.15: 173), kitap ve kütüphanenin ulus devlet için taşıdığı değeri vurgulanmaktadır. Atatürk'e göre "telif ve tercüme işleri milli hâkimiyetin dayanağı ve milli

kültürün en mühim yayılma vasıtasıdır". 1.3.1923'te Meclis'in 4. Toplantı Yılı'nı açış konuşmasında verdiği bu bilgilerin altında yatan gerçek, halka toplumsal bilinci kazandırmaktır. Özellikle "halkı okumaya alıştırmak için hükümetçe mesai sarf edilecektir" sözleri (ATABE c.15.: 175), toplumun okuma alışkanlığını kazanmasının en büyük güç olarak algılandığını göstermektedir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti 1920 yılında kurulduktan sonra, Maarif Vekâleti içinde bugünkü Kültür Bakanlığının temelini oluşturan "Hars Dairesi" kuruldu. Bu Daire'nin görevi, bünyesindeki Müzeler, Kütüphaneler ve Güzel Sanatlar Şube Müdürlükleri kanalıyla kültürle ilgili sorunları çözmektir. İlk Hars Dairesi müdürünün 12 .6.1920'de göreve başlamış olması, Meclis'in kültür konusunu, kuruluşundan iki ay kadar sonra hemen gündemine aldığını göstermektedir (Ersoy 1966:17).

3.3.1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Evkaftan Maarif Vekâletine pek çok sayıda kütüphane devredilmiştir.

Mustafa Kemal'in Ankara'ya geldiği ilk yıllarda yerleştiği Çankaya Köşkü'nde çok zengin bir kütüphane oluşturduğunu sınıf arkadaşı General Ali Fuat Cebesoy'dan (Cebesoy, 1957: 9), çok okuduğunu, kitaplara çok önem verdiğini Hasan Rıza Soyak'tan (Soyak, 2004: 458-460) öğreniyoruz: Okumaya bu denli önem veren Mustafa Kemal, "pratik ve kapsamlı" bir eğitim için "vatan sınırının mühim merkezlerinde asri kütüphaneler" açılmasını şart koşmaktadır (ATABE c.15.: 174). Daha Cumhuriyet ilan edilmeden cehalete karşı büyük bir savaş açılmıştır.

1927 yılında da konseptuar binası yapılmıştır. Kültürün her alanına ilgi büyümektedir. Kente kültür ve eğitim kurumları kazandırılmaya devam edilmiştir.

1924 yılında eğitimci John Dewey Türkiye' davet edilmiş, okul kütüphanelerinin temeli atılmaya çalışılmıştır.

Namazgâh Tepe'de mimar Arif Hikmet Koyunlu'nun I. Ulusal Mimarlık Akımı stilinde yaptığı Ankara Halkevi (eski Türk Ocağı, bugün Devlet Resim, Heykel Müzesi) binasında çok önemli bir kütüphane kurulmuştur: Kentsel dokuda kentin eski kısmıyla (Ulus) yeni kısmı (Kızılay) arasında dikkat çeken konumda bulunan bu yapı 1930 yılında tamamlanmıştı. 19.2.1932'de Halkevleri'nin açılmasından sonra 1932'de Ankara Halkevi olarak hizmet vermeye başlamış, Ankara'nın canlı kültürel yaşamının önemli bir merkezi olmuştur (Kocatürk, 1999: 457-461): Tiyatro gösterileri, opera, Tarih Kongresi, konserler, konferanslar, balolar v.b. etkinlikler burada yapılırdı. Ankara halkevi'nin çok zengin bir kütüphanesi vardı. Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar adlı anı kitabında, 1932'de Ankara Halkevi'ne "Kitaplık Yönetmeni" görevine atanmasının öyküsünü anlatır (Berkes, 1997: 70,76) Gazi, Berkes'ten "kitaplığın Cumhuriyet'in 10. yıldönümüne yetiştirilmesini ve halka açık bir kitaplık"

olarak düzenlenmesini (1997: 99) istemiştir. 1932’de Türk Dili Tetkik Cemiyeti, 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti kurulmuştur. Müzelere, arkeolojiye büyük önem verilmiştir: Etnoğrafya Müzesi 1926’da kurulmuştur. Ata’nın naaşı 15 yıl bu kültür kurumunda korunmuştur. Ankara’da “bir Eti Müzesi” kurulmasını isteyen Atatürk’ün bu arzusu, çeşitli çalışmalardan sonra 1968 yılında tamamlanabilmişse de, Müze’nin yerleştiği binalar 1933 yılında satın alınıp, Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nin kurulma çalışmaları başlatılmıştır (Ankara 2004: 136). Müze’nin ilk kuruluşu ise 1921 yılında Asar-ı Atika Müzesi adıyla Hars Müdürlüğü tarafından Ankara Kalesi’nde ilk çalışmaların başlatılmasına tarihlenmektedir (Ankara, 2004: 136).

Kent dokusu, kentin eski kısmından (Kale, Ulus) yeni kısmına (Kızılay) kadar kültür ağırlıklı örülmüştür.

Ankara’da daha sonraki yıllarda devlet büyükleriyle halkın birlikte film izlediği sinemalar açılmıştır. Ulus: Yeni Sinema, Kulüp Sineması, Sus, Sümer v.b.

1934 yılında Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu’nun çıkarılmasıyla kütüphanelerde derlenen yayınlardan oluşan zengin koleksiyonlar kazanılmıştır.

Kazım Karabekir Paşa’nın yazdığı 30.3.1923 tarihli tezkeresi’nde “Ankara’da Maarif Vekâleti Bünyesinde büyük bir ‘film kütüphanesi’ kurulması önerilmektedir” (ATABE c.15.: 314). Amaç, halkın gelişmesini ve gerçekleştirilen devrimlerin benimsenmesini sağlamaktır. Bu konuda başarılı olmuş, “ulus devlet” tarihte yerini almıştır.

Bu denli zengin bir kültürel geçmişi olan Ankara bugün ne durumdadır? Toplumsal belleğin uyarılması için neler yapılmaktadır? Sayın Kültür ve Turizm Bakanı Atilla Koç, “Ankara’yı kültürün başkenti yapacağız”, demiştir (Halman 2005: Ank.). Bunun gerçekleşebilmesi için mevcut kültür kurumlarına sahip çıkılmalı, yıllardır sürüncemede kalan Kültür Merkezi projesi yaşama geçirilmelidir.

Türkiye’de toplam 1433 halk kütüphanesi vardır, 270’i kapalıdır. Ankara’da 43 halk kütüphanesi vardır, 5’i kapalıdır. Sayıca yetersiz olan halk kütüphaneleri nitelik açısından da istenen düzeyde değildir. Kütüphaneci sayısı çok azdır. Herkesin bu mesleği yapabileceği sanılmaktadır. Yalnız 236 kütüphaneciyile çalışılmaktadır.

Ulus’ta Kuruluş’u anımsatan yapılar Ankara Palas, I. ve II. Meclis, İş Bankası Genel Müdürlüğü, Zafer Anıtı, Sümerbank v.b. kentin 2. merkezi Kızılay’a yaklaşıldıkça ve daha yukarılara çıkıldıkça seyrelmektedir. Ulus ve Kızılay Meydanları artık yalnız birer kavşak görevini üstlenmişlerdir. Tabelalarda Türkçe sözcük bulmak zorlaşmıştır. Anıtkabir yüksek binaların tehdidi altındadır. Oysa, amaçlanan Ankara’nın her yerinden görülmesiydi.

Milli Kütüphane’nin kentin merkezinde yer alması gerekirken, Bahçelievler’e taşınmıştır. İş akışı açısından işlevsel bir yapı değildir. Ankara

Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi, Milli Kütüphane'nin eski binasına taşınmış, sosyal etkinlikler merkezi olarak yapılmış bu binada hizmet vermeye çalışmaktadır. Başkent Ankara'nın halk kütüphanesi olarak kullanılmak amacıyla yapılmış bir merkez binası bile yoktur. Amaca uygun yapılarda çalışılmaması büyük zarara neden olmaktadır. Mimarlar, kent planlamacıları ve kütüphaneciler artık işbirliği yapmaya hazır mıdır? Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümlerinde ne zaman kütüphane binası dersi verilecektir?

Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı kanunlaşınca, yönetimi yerel yönetimlere geçecek olan kütüphaneleri neler beklemektedir? Bakanlık'la yerel yönetimlerle işbirliği sonucu açılan kütüphaneler bile kapanırken, Kültür ve Turizm Bakanlığının denetimi kalkınca neler olacaktır? Yerel yönetimler Bilgi ve Belge Yönetimi uzmanlarının kütüphanelerde istihdam edilmesi konusunda bilinçlendirilmişler midir? Yoksa yakın bir gelecekte bugünleri mi arayacağız? Kütüphanecilerin özlük hakları düzeltilecek midir?

Tüm sorunların olumlu yanıtlanması Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel kalkınmasına katkıda bulunacak, Başkent Ankara'yı da kültürel açıdan zenginleştirecektir. Kuruluş yıllarında kültür konusuna verilen bilinçli önemin anımsanması, örnek alınması ve buna uygun bilimsel çalışmaların yapılması toplumsal belleğin yeniden canlandırılıp, toplumsal bilincin tazelenmesine katkıda bulunacaktır. Bu konuda geç kalınması ya da konunun ihmal edilmesi şimdiden çeşitli örnekleri görülen kültür yozlaşmasının savaşı kazanmasına neden olacaktır.

Kaynakça

- Akok, Mahmut. (1969). *Roma Hamamı*. Ankara.
- Ankara: *Başkent'in Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi*. (2004). Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı.
- ATABE. (1999). *Atatürk'ün Bütün Eserleri c.1*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk, Kemal. (2003). *Nutuk (1919-1927)*. Haz: Z. Korkmaz. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Berkes, Niyazi. (1997). *Unutulan Yıllar 2*. bsm. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cebesoy, Ali Fuat. (1957). *Ali Fuat Cebesoy'un Siyasi Hatıraları I. Kısım*. İstanbul: Vatan Yayınları.
- Cebesoy, Ali Fuat. (2000). *Milli Mücadele Hâtıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Ersoy, Osman. (1966). *Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Güven.
- Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*. (30 Haziran 1921, 26 Temmuz 1921).
- Halman, Talât. (2005). "Ankara Bir Kültür Başkenti Olabilir mi?" *Cumhuriyet Ankara Eki* (18 Mart 2005).
- Kocatürk, Utkan. (1999). *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*. Ankara: AKDITYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- Sağlamtunç, Tülin. (1994). *Çağdaş Kütüphanecilik ve Düşünce Özgürlüğü Üzerine*. İstanbul: Yapı Tasarım – Üretim.
- Sakallı, Bayram. (1988). *Ankara ve Çevresinde Milli Faaliyetler ve Teşkilatlanma*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Soyak, Hasan Rıza. (2004). *Atatürk'ten Hâtıralar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uluğ, Raşit Hakkı. (1973). *Hemşehrimiz Atatürk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Yalım, İnci. (2002). "Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanması Çabası", *Ankara'nın Kamusal Yüzleri 2*. bsk. içinde (157-214). Derl: G. Sargın. İstanbul: İletişim Yayınları.